

UOT 81'28

<https://doi.org/10.59849/2218-4783.2024.2.188>

HƏYAT ƏLİYEVƏ

**FRANSIZ VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ KEÇMİŞ ZAMANIN
STRUKTUR-QRAMMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR BƏZİ QEYDLƏR
(Bir sıra bədii əsərlərin materialları əsasında)**

*Hər bir dilin əsasında əsas və köməkçi nitq hissələri durur. Bu nitq hissələrindən biri də feil və onun zamanlarıdır. Bu məqalədə Fransız və Azərbaycan dillərində keçmiş zaman formalarının struktur-qrammatik xüsusiyyətləri müqayisəli şəkildə araşdırılır. Fransız dilində keçmiş zaman formaları əsasən dörd qrupa ayrılır: *passé composé*, *imparfait*, *plus-que-parfait*, və *passé simple*. Bu zamanlar müxtəlif növ keçmiş hadisələri təsvir etmək üçün istifadə olunur. *Passé composé* bitmiş və müəyyən nəticələr doğuran hadisələr üçün, *imparfait* təkrarlanan və davam edən hərəkətlər üçün, *plus-que-parfait* keçmişdən daha əvvəl baş verən hadisələri təsvir etmək üçün, *passé simple* isə əsasən yazılı mətnlərdə tarixi və ədəbi mətnlərdə istifadə edilir.*

Azərbaycan dilində keçmiş zaman formaları isə iki əsas qrupa bölünür: şühudi keçmiş zaman və nəqli keçmiş zaman. Bu dillərin qrammatik quruluşu fərqli olsa da, keçmiş zamanın istifadəsi hər iki dildə geniş yayılmışdır və bu zamanlar ədəbi mətnlərdə, danışmada və digər formalarda tez-tez işlədilir.

*Fransız dilində keçmiş zaman formaları köməkçi feillər (*avoir* və *être*) və feilin müxtəlif növ formaları ilə düzəldilir. Azərbaycan dilində isə kök və şəkilçilər vasitəsilə yaranır. Məqalə eyni zamanda bu dillərdəki keçmiş zaman formalarının konkret ədəbi əsərlərdən gətirilmiş nümunələrlə daha dərinədən təhlilini təqdim edir.*

Açar sözlər: *feilin keçmiş zaman formaları, feilin məna növləri, fransız dili, Azərbaycan dili, bədii əsərlər.*

Giriş. Fransız dilində keçmiş zaman formaları, müxtəlif kontekstlərdə hadisələrin təsvirində istifadə edilən bir neçə qrammatik zaman formalarına malikdir. Bu formalar əsasən dörd qrupa bölünür: *passé composé* (keçmiş bitmiş zaman), *imparfait* (keçmiş davamedici zaman), *plus-que-parfait* (keçmişdən əvvəlki keçmiş zaman) və *passé simple* (sadə keçmiş zaman). Hər birinin özünəməxsus qrammatik quruluşu və istifadəsi vardır.

Azərbaycan dilində isə keçmiş zaman şühudi keçmiş zaman və nəqli keçmiş zaman olmaqla iki əsas qrupa bölünür. Bu dillərdə keçmiş zaman formalarının quruluşunda fərqli metodlardan istifadə olunur: Fransız dilində köməkçi feillər (*avoir* və *être*) və feilin müxtəlif formaları ilə düzəldilir, Azərbaycan dilində isə kök və şəkilçilər vasitəsilə yaranır. Bu məqalə həmçinin ədəbi əsərlərdən götürülmüş nümunələr əsasında hər iki dildə keçmiş zaman formalarının konkret istifadə qaydalarını izah edir.

Həm Fransız, həm də Azərbaycan dillərində keçmiş zamanlar müxtəlif bədii əsərlərdə geniş istifadə olunur və bu dillərdə keçmiş hadisələrin dəqiq və təfərrüatlı təsviri üçün əhəmiyyətlidir.

Passé Composé. *Passé composé* fransız dilində ən çox istifadə olunan zaman formasıdır və keçmişdə baş vermiş hadisələri təsvir etmək üçün istifadə olunur. Benveniste-in fikrincə, *passé composé* tamamlanmış hadisələri və konkret zaman nöqtəsində baş vermiş hadisələri təsvir etmək üçün istifadə olunur [7, s. 21]. Bu zaman forması danışanın həmin hadisənin nəticələrinə və təsirlərinə diqqət yetirdiyini göstərir. Formaca mürəkkəb quruluşa malik olan bu zaman forması köməkçi feillərin (*avoir* və *être*) indiki zaman formalarından və feili sifətdən

(*participe passé*) düzəlidir. *Par la suite, j'ai réfléchi et je n'ai pas approuvé ces prodiges.* – Sonradan bu möcüzələri düşündüm və bəyənmədim [1, s. 11]. *Lliesse a déboulé dans la noce. Les mariés ont enfin eu l'air heureux. La danse s'est emparée d'eux, l'esprit du vin n'a épargné personne.* – Liesse toy məclisinə girdi. Bəy və gəlin nəhayət xoşbəxt göründülər. Rəqs onları tutdu, şərab ruhu heç kəsi əsirgəmədi [8, s. 11].

Yuxarıdakı mətn parçasında verilmiş *j'ai réfléchi* (mən fikirləşdim) feili əsas feil olan *réfléchir* feilinin feili sifət formasıdır, II qrup feildir. Həmçinin quruluşca sadədir, təsriflənəndir. Bu feil təsdiq feildir, məlum növdədir və təsirlidir. Köməkçi feil olan “ai” *avoir* feilinin indiki zamanında I şəxsin təkində işlənib, sadə feildir. O, III qrup, yəni qaydasız feildir. Təsdiqdədir, təsirsizdir və məlum növdədir. *Approuvé* I qrup feil olan *approuver* feilinin feili sifət (*participe passé*) formasıdır. Quruluşca sadədir, təsirli feildir, təsdiq formadadır, təsriflənən feildir. *Déboulé* feili sifətinin məsdər forması *débouler* I qrup feildir, sadədir.

Fransız dilində feillərin əksəriyyəti *avoir* köməkçi feili ilə təsriflənir. Və bu feillər mübtəda ilə cinsə və kəmiyyətə görə uzlaşmır. Məsələn, *J'ai regardé calmement mon accusateur dans les yeux. Il a soutenu mon regard, sûr de son bon droit* – Sakitcə ittiham edənin gözlərinin içinə baxdım. O, haqlı olduğuna əmin olaraq baxışlarımı tutdu [8, s. 4]. Lakin istisnalar da var. Belə ki, *avoir* feilindən əvvəl cümlədə vasitəsiz tamamlıq, nisbi əvəzlilərdən biri (*qui, que, ou, dont*) və ya sual sifətləri (*quels, quelle, quelles*) varsa, bu zaman uzlaşma baş verir. Məs.: *Les miracles aussi je les ai obtenus par le corps* – Möcüzələri də bədən vasitəsilə əldə etdim [8, s. 13]. Verilmiş cümlədə *avoir* feilindən əvvəl vasitəsiz tamamlıq (COD) işlənib və *obtenir* feilinin feili sifət forması olan *obtenu* cinsə və kəmiyyətə görə həmin vasitəsiz tamamlıqla uzlaşıb.

Hərəkət feilləri (*aller, venir, arriver, partir* və s.) və müəyyən refleksiv feillər üçün *être* köməkçi feili istifadə olunur. Qeyd etdiyimiz feillər cinsə və kəmiyyətə görə mübtəda ilə uzlaşmalıdır. 1) *Aujourd'hui, elle est rentrée plus tôt.* – O bu gün evə tez gəldi. [12, s. 15]; 2) *Myriam et Paul sont débordés.* – Miryam və Paul heyratə gəldilər [12, s. 100]. 1-ci nümunədə I qrup feil olan *rentrer* feilinin feili sifəti *rentré* cinsə görə mübtəda ilə uzlaşıb. Feil təsirsiz olub, məlum növdə və təsdiqdədir. Həmçinin təsriflənən feildir və xəbər şəklindədir. İkinci nümunədə isə I qrup feili olan *déborder* feilinin feili sifəti *débordé* cinsə və kəmiyyətə görə mübtəda ilə uzlaşıb. Mənası *daşmaq* olsa da mətndə *heyratə gəlmək* mənasında işlənib. Feil təsdiq formada, təsirsiz, təsriflənən və məlum növdədir. Feilin xəbər şəklindədir.

İmparfait de l'indicatif. *Passé composé* keçmişdə baş vermiş konkret və tamamlanmış hadisələri təsvir etmək üçün istifadə olunarkən, *imparfait* keçmişdə davam edən və təkrar olunan hadisələri təsvir etmək üçün istifadə olunur. Bu iki zaman forması keçmiş hadisələri daha dəqiq təsvir etmək üçün tez-tez birlikdə istifadə olunur. Məsələn, *On l'a couché dans une housse grise et on a fait glisser la fermeture éclair sur le corps désarticulé qui flottait au milieu des jouets.* – Onu boz örtüyə qoyduq və fermuarı oyuncaqlar arasında üzən bir-birindən ayrılmış gövdənin üzərinə sürüşdürdük [12, s. 13].

İmparfait de l'indicatif Fransız dilində keçmişdəki hadisələri, hərəkətləri və şəraitləri təsvir etmək üçün istifadə olunur. Bu zaman forması ilə tanış olmaq və ondan düzgün istifadə etmək, fransız dilində keçmiş hadisələri daha dəqiq və təsirli şəkildə təsvir etməyə kömək edir. *İmparfait de l'indicatif* zamanında hadisələr keçmişdə baş versə də, tamamlanmamış və təkrarlanan vəziyyətdə olur. Məsələn: *Et, à chaque départ, quand la machine se remettait en branle, les bobines, les deux immenses roues de cinq mètres de rayon, aux moyeux desquels*

les deux câbles d'acier s'enroulaient et se déroulaient en sens contraire, tournaient d'une telle vitesse, qu'elles n'étaient plus qu'une poussière grise – Və hər gedişdə maşın yenidən işə düşdükdə çarxlar, radiusda beş metr olan iki nəhəng təkər, iki polad kabelin əks istiqamətə sarılı və açıldığı bir istiqamətə çevrildi onlar boz tozdan başqa bir şey deyildi [18, s. 14]. Verilən cümlədə təkərlərin çevrilməsi bu hərəkətin təkrar olunduğunu göstərir. Məsələn: *Il faisait noir et très frais sur le balcon, qui leur sembla vide*. – Onlara boş görünən eyvan qaranlıq və çox sərin idi. [17, s. 39]. Verilən cümlədən aydın olur ki, *imparfait de l'indicatif* bədii əsərlərdə hər hansısa bir şəraiti və ya vəziyyəti izah və ifadə edə bilər. Məsələn, *Quand elle donnait son fameux coup de hanche, l'orchestre s'allumait, une chaleur montait de galerie en galerie jusqu'au cintre. Aussi fut-ce un triomphe, lorsqu'elle mena le bastringue. Elle était là chez elle, le poing à la taille, asseyant Vénus dans le ruisseau, au bord du trottoir. Et la musique semblait faite pour sa voix faubourienne, une musique de mirliton, un retour de foire de Saint-Cloud, avec des éternuements de clarinette et des gambades de petite flûte*. – O, məşhur omba zərbəsini verəndə orkestr alovlandı, qalereyadan qalereyaya tağa qədər hərərət yüksəldi. Beləliklə, o, nümayişə rəhbərlik edəndə zəfər idi. O, evdə, yumruğu belində, axında oturmuş Venera, səkinin kənarında idi. Və musiqi onun şəhərətrafi səsi, mirliton musiqisi, Sent-Klud yarmarkasından qayıtması, klarnet asqırması və kiçik fleyta çalğuları üçün hazırlanmışdı [17, s. 39]. Bu parçada *imparfait de l'indicatif* zamanından hadisənin arxa planını və ya kontekstini təsvir etmək üçün istifadə olunub.

Plus-que-parfait. *Plus-que-parfait* keçmişdə baş vermiş və digər bir keçmiş hadisədən əvvəl tamamlanmış hadisələri təsvir etmək üçün istifadə olunur. Bu zaman formasının düzəltmək üçün *avoir* və ya *être* köməkçi feilinin *imparfait* forması və əsas feilin feili sifət (*participe passé*) formasından istifadə edilir. Fransız ədəbiyyatında “*plus-que-parfait*” zamanının istifadəsinə dair gözəl bir nümunə Gustave Flaubert-in məşhur romanı “*Madame Bovary*” əsərindən gətirilə bilər. Bu romanda “*plus-que-parfait*” zamanı müxtəlif keçmiş hadisələri bir-biri ilə əlaqələndirmək üçün tez-tez istifadə olunur. *Quand elle était arrivée à Tostes, Emma avait trouvé la maison pauvre et le mur sale*. – Emmanın Tostesə çatanda, evi kasıb və divarı çirkli görmüşdü [11, s. 60]. Bu cümlədə iki hadisə təsvir edilir: 1. Emma Tostesə çatması (keçmişdə baş verən hadisə); 2. Evi kasıb və divarı çirkli tapması (birinci hadisədən daha əvvəl baş verən hadisə). Bu cümlədə istifadə olunan “*plus-que-parfait*” zamanı (*avait trouvé*) Emma Tostesə çatdığı zaman evin vəziyyətini təsvir etmək, keçmişdə baş verən iki hadisəni fərqləndirmək üçün istifadə olunur. Beləliklə, oxucu evi gördüyü zaman Emmanın artıq bu vəziyyəti müşahidə etdiyini başa düşür. Bu struktur Flaubertin stilinə uyğun olaraq daha zəngin və dərin təsvirlər təqdim edir. Hadisələrin xronoloji ardıcılığını göstərməklə yanaşı, personajın keçmiş təcrübələrini də əhatə edir. Bu, oxucunun personajın emosional vəziyyətini və yaşadığı mühiti daha yaxşı anlamağa kömək edir. Fransız ədəbiyyatında “*plus-que-parfait*” zamanının istifadəsinə dair digər bir nümunə Marcel Proustun “*À la recherche du temps perdu*” (İtirilmiş Zamanın Axtarışında) əsərindən götürülə bilər. Bu əsər mürəkkəb zaman strukturları ilə tanınır və keçmişlə bağlı xatirələri təsvir etmək üçün “*plus-que-parfait*” zamanından geniş istifadə edir.

Proustun “*Du côté de chez Swann*” (“Svanların Tərəfi”) adlı ilk cildindən bir cümlə: *Longtemps, je me suis couché de bonne heure. Parfois, à peine ma bougie éteinte, mes yeux se fermaient si vite que je n'avais pas le temps de me dire: “Je m'endors”*. Et, une demi-heure après, la pensée qu'il était temps de chercher le sommeil m'éveillait; je voulais poser le

volume que je croyais avoir encore dans les mains et souffler ma lumière; je n'avais pas cessé en dormant de faire des réflexions sur ce que je venais de lire, mais ces réflexions avaient pris un tour un peu particulier; il me semblait que j'étais moi-même ce dont parlait le livre: une église, un quatuor. (La rivalité de François Ier et de Charles-Quint). – Uzun müddət erkən yatdım. Bəzən, şamı söndürər-söndürməz gözlərim elə tez bağlanırdı ki, “Yatmağa gedirəm” deməyə vaxtım olmurdu. Və yarım saat sonra yuxuya getmə vaxtı gəldiyini düşünərək oyanırdım; hələ də əlimdə tutduğumu düşündüyüm kitabı qoymaq və işığı söndürmək istəyirdim; oxuduqlarım haqqında yuxuda refleksiylar etməkdən əl çəkməmişdim, lakin bu refleksiylar bir az fərqli bir yön almışdı; mən özüm sanki kitabda danışılan şey idim: bir kilsə, bir kvartet (I Fransua və V Şarl arasında rəqabət). Bu cümlədə *plus-que-parfait* zamanında işlənmiş feillər var: *n'avais pas cessé* (dayandırmamışdım) və *avaient pris* (almışdılar).

1. Uzaq keçmiş zaman: Proust *plus-que-parfait* zamanı baş qəhrəmanın oxuduqdan sonra yuxuya getməsinə və yuxu müddətində davam edən refleksiyları təsvir edir. Bu, oxucunun qəhrəmanın yuxusunu təsvir edən hissəsində dərinlik və keçmişlə bağlı bir perspektiv yaradır.

2. Zamanın Subyektivliyi: Prustun əsərində zaman çox subyektivdir və keçmiş, indiki və gələcək bir-birinə qarışır. *Plus-que-parfait* zamanının istifadəsi qəhrəmanın keçmiş təcrübələri ilə indiki düşüncələri arasındakı əlaqəni göstərir.

Passé Simple. *Passé Simple* Mütləq keçmiş zaman hesab olunur və əsasən yazılı ədəbiyyatda, formal dillərdə istifadə olunur, müəyyən bir keçmiş hadisəni qısa şəkildə təsvir edir. Ona danışq dilində nadir hallarda rast gəlinir.

Xüsusilə ədəbiyyat mətnlərində, romanlarda və hekayələrdə geniş istifadə olunur. Həmçinin tarixi mətnlərdə və rəsmi sənədlərdə də işlənir. Struktur baxımından sadə formada olması onun işləkliyinə imkan verir. Bundan başqa tarixi hadisələri və digər keçmişdə baş vermiş müəyyən hadisələri təsvir etmək üçün ondan istifadə edilir. *Passé simple* Fransız dilində keçmiş zamanda istifadə edilən, xüsusilə yazılı və rəsmi mətnlərdə rast gəlinən bir zamandır. Bu zaman formasını düzəltmək üçün feilin kökünə *passé simple*-in şəxslər üzrə müvafiq şəkilçiləri əlavə edilir. Lakin fransız dilində feillərin 3 qrupa bölünməsinə nəzərə alsaq, bu feillərdən *passé simple* zamanı düzəltmək üçün fərqli şəkilçilərdən istifadə edilməlidir. I qrup feillər isə “*passé simple*” zamanında feilin kökünə müvafiq olaraq *-ai, -as, -a, -âmes, âtes, -èrent* şəxs sonluqlarını əlavə olunmaqla düzəlir: *tu achet-as, il chant-a*. II qrup feillər isə *-is, -it, -âmes, -âtes, -irent* şəkilçiləri ilə düzəlir: *il applaud-it, nous fin-mes*. Qaydasız feillər iki növ şəkilçi qəbul edir. 1) *-ai, -as, -a, -âmes, âtes, -èrent*: *je pris*; 2) *-us, -us, -ûmes, -ûtes, -ûrent*: *je me tus, tu sus*. Məs.: *Jean Valjean s'en alla; il marcha longtemps sans savoir où il allait*. – Jean Valjean getdi; o hara getdiyini bilmədən uzun müddət yeridi [15, s. 52]. Bu cümlədə iki dəfə *passé simple* zamanı istifadə edilmişdir: *s'en alla* (getdi) və *marcha* (yeridi). *Marcher* feili I qrup feildir. Təsirsizdir və təsdiq bildirir. Məlum növdədir. *S'en alla* (getdi) *s'en aller* feilinin *passé simple* formasıdır. Bu feil (getmək) feili III qrup feildir. Təsirsizdir, təsdiqdədir. Məlum növdədir. Hər ikisi xəbər şəkildə və üçüncü şəxs təkindədir.

Les premiers employés arrivèrent à sept heures. Fubuki arriva une heure plus tard. Elle eut un bref regard sur le casier des notes de frais vérifiées et vit qu'il était toujours aussi vide. Elle hochla la tête. – İlk işçilər saat yeddidə gəldilər. Fubuki bir saat sonra gəldi. O, təsdiqlənmiş xərc hesabatı qutusuna tez nəzər saldı və gördü ki, həmişəki kimi boşdur. O, başını tərptədi [8, s. 36]. Verilmiş nümunələrdən də görüldüyü kimi bədii əsərlərdə *passé simple*

zamanı geniş istifadə edilir. Bu dörd əsas keçmiş zaman forması Fransız dilində hadisələrin müxtəlif kontekstlərdə təsvir edilməsi üçün istifadə olunur. Hər birinin özünəməxsus qrammatik quruluşu və istifadəsi var, bu da dilin zənginliyini və ifadə imkanlarını artırır.

Azərbaycan dilində keçmiş zaman formaları və onların növləri. Forma və quruluşca zəngin bir dil olan Azərbaycan dili həm də özünün çoxşaxəli zaman formaları ilə seçilir. Bu zamanlardan biri olan keçmiş zaman daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Fransız dilindən fərqli olaraq Azərbaycan dilində keçmiş zaman sadə yolla, kök və şəkilçilərlə düzəlir. Bunun səbəbi isə Azərbaycan dilinin iltisafı, Fransız dilinin isə flektiv dil olmasıdır.

Şifahi nitqdə, bədii ədəbiyyatda, mətbuatda və digər sahələrdə keçmiş zamandan geniş istifadə olunur. Bu zaman forması çox ümumi və geniş məfhumdur. Müəyyən hal və hərəkət danışmaq vaxtından bir saniyə əvvəl olduğu kimi milyon illər əvvəl də baş verə bilər. G.S.İmam-Əliyeva [5, s. 7]. Keçmiş zaman hal və ya hərəkətin danışmaq vaxtından əvvəl icra olduğunu göstərir. M.H.Hüseynzadə haqlı olaraq yazır ki, keçmiş zaman keçmişdə icra olunmuş və ya olunmamış bir iş haqqında indi xəbər verən zamandır [3, s. 170]. Hazırda keçmiş zamanın iki növü – şühudi keçmiş zaman və nəqli keçmiş zaman tədris olunur. M.H.Hüseynzadə [3, s. 171], A.A.Axundov [1, s. 45], Y.M.Seyidov [4, s. 331] və B.Ə.Xəlilov [3, s. 220] keçmiş zamanın növlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmışlar: 1) Şühudi keçmiş zaman $-d^4$ şəkilçisi vasitəsilə ifadə olunur. Məsələn: yazdı, oxudu və s. 2) Nəqli keçmiş zaman $-miş^4$, $-ib^4$ şəkilçiləri vasitəsilə ifadə olunur. Məsələn: oxumuşam, gəlibsən, yazmış və s. Şühudi keçmiş zaman iş, hal və ya hərəkətin qəti icra edildiyini bildirir. Yəni iş, hal və ya hərəkətin icra olunub bitməsinə heç bir şübhə qalmır. Keçmiş zamanın bu növündə iş, hal və ya hərəkətin icrasında danışan ya bilavasitə iştirak edir, ya da icrası yəqin və şübhəsiz sayılan iş, hal və hərəkət haqqında məlumat verir [1, s. 10]. Dilimizdə nəqli keçmiş zamanı düzəltmək üçün iki növ şəkilçidən: $-miş$, $-miş$, $-muş$, $-müş$; $habelə$, $-ib$, $-ib$, $-ub$, $-üb$ istifadə edilir. Bu da onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycan dilində eyni mənani (nəqli keçmiş zaman mənası) əldə etmək üçün qrammatik cəhətdən iki yoldan istifadə edilir. Məsələn: danış+mışıq, düz+müşük, qal+mışsınız, yat+mışlar, oxu+yubsunuz, sat+ıbsınız və s. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, $-ib^4$ nəqli keçmiş zaman şəkilçisi nəsr ilə yazılmış əsərlərdə çox az, nəzm ilə yazılmış əsərlərdə isə nəsrə nisbətən çox işlənmişdir. $-miş^4$ nəqli keçmiş zaman şəkilçisi isə nəzm ilə yazılmış əsərlərdə daha geniş istifadə olunub.

Elxan Elatlının yaradıcılığında və əsərlərində keçmiş zamanın istifadəsi özünəməxsus yer tutur. O öz əsərlərində bu zamanın hər iki növündən geniş şəkildə istifadə edib. *Mehdixan kişi, adəti üzrə, səhər tezdən ayağa qalxmış, kəndi gəzib icra nümayəndəliyinə baş çəkərək, səhər yeməyini yemək üçün evə qayıtmışdı. O, yaşadığı Göydağ və qonşu Dərəçay kəndlərinin icra nümayəndəsi işləyirdi. Çoxdan işlədiyi bu işdə kənd camaatının hörmətini qazanmışdı* [6, s. 6].

Verilən mətn parçasında *ayağa qalxmış* tərkibi feildir, məsdər forması *ayağa qalxmaq* feili təsdiqdə və məlum növdədir, təsriflənən feildir. Sözün sonundakı $-miş$ şəkilçisi nəqli keçmiş zaman şəkilçisidir ($-miş^4$). *Kəndi gəzib icra nümayəndəliyinə baş çəkərək* məsdər tərkibidir. Məsdər feilin təsriflənməyən forması olsa da ətrafına söz toplamaq xüsusiyyəti var və bu da dilimizin imkanlarını genişləndirərək ona yeni məna çalarları qatır. Ümumiyyətlə bədii əsərlərdə tərkiblərdən geniş istifadə edilir. *Yemək* sözü həm feil, həm də isim kimi işlənsə də verilmiş əsərdə tərkib yaradaraq məqsəd zərfi kimi işlənmişdir. *Qayıtmışdı* feilinin məsdər forması *qayıtmaq* feildir. Zaman olaraq nəqli keçmiş zamandır. Sondakı $-dı$ şəkilçisi isə

idi hissəciyinin ixtisar olunmuş formasıdır. Feil təsirsizdir və təsdiq formadadır. Həmçinin məlum növdədir. Verilmiş söz feilin xəbər şəklindədir. Məsdər forması *işləmək* olan *işləyirdi* feili təsirsiz feil olmaqla yanaşı təsdiqdədir. Mənaca məlum növdə və feilin xəbər şəklindədir. *Camaatının hörmətini qazanmışdı* tərkib hörmətini qazanmaq mürəkkəb feildir və məcazi mənada işlənib. Həm də *hörmətini* sözü mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etdiyinə görə özündən əvvəl ziyəlik halda olan söz (*camaatın*) tələb edir.

Nəticə. Fransız dilində keçmiş zamanın dörd, Azərbaycan dilində isə iki növünün olması onlardan kontekstə uyğun istifadə olunmasına imkan verir. Və bu da bədii əsərlərdə rəngarəngliyə və mənə çalarlarının çoxluğuna imkan verir. Ümumiyyətlə istər yazılı, istərsə də şifahi nitqdə onlardan geniş istifadə olunur. Bu zamanlar həm quruluşca, həm də mənaca bir-birlərindən fərqlənsələr də hamısı keçmişdə olan hadisələri müxtəlif formalarda və mənalarda ifadə edir. Lakin bu zaman növlərinin bədii əsərlərdə ifadəsi daha dərindən araşdırılmalı və tədqiqatə cəlb olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundov A. Feilin zamanları. Bakı: ADU, 1961, 137 s.
2. Elatlı E. Pəncərədən Görünən Kölgə. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2015, 206 s.
3. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Maarif, 1983, 320 s.
4. Xəlilov B. Feillərin ilkin kökləri. Bakı: Təhsil-elm istehsalat mərkəzi, 1998, 222 s.
5. İmaməliyeva G. “Oğuznamə” də feilin zaman kateqoriyası. Sumqayıt, 2021, 130 s.
6. Seyidov Y. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Bakı: BDU, 2000, 396 s.
7. Benveniste E. Problems in General Linguistics. University of Miami Press, 1971, 317 p.
8. Nothomb A. Soif. 2019, 205 p.
9. Grevisse M. Le bon usage. 14e édition, De Boeck-Duculot, 2007, 46 p.
10. Riegel M., Jean-Christophe S., René R. Grammaire méthodique du français. Presses Universitaires de France, 2009, 241 p.
11. Gustave F. Madame Bovary. Paris, 1856, 773 p.
12. Slimani L. Chanson Douce. 2016, 205 p.
13. Les misérables (archive.org)
14. ia800908.us.archive.org/29/items/nananana00zolarich/nananana00zolarich.pdf
15. dn720706.ca.archive.org/0/items/lesoeuvrescomplt15zola/lesoeuvrescomplt15zola.pdf

Naxçıvan Dövlət Universiteti
E-mail: aliyevahayat2@gmail.com

Hayat Aliyeva

SOME NOTES ON STRUCTURAL AND GRAMMATICAL FEATURES OF THE PAST TENSE IN FRENCH AND AZERBAIJANI LANGUAGES (Based on the materials of a number of artistic works)

The foundation of every language consists of primary and auxiliary parts of speech.

One of these parts of speech is the verb and its tenses. This article provides a comparative analysis of the structural-grammatical features of past tense forms in French and Azerbaijani. In French, past tense forms are mainly divided into four groups: *passé composé*, *imparfait*, *plus-que-parfait*, and *passé simple*. These tenses are used to describe different types of past events. *Passé composé* is used for completed actions that have produced specific results, *imparfait* is used for repeated or ongoing actions, *plus-que-parfait* describes actions that occurred before another past event, and *passé simple* is primarily used in written texts, particularly in historical and literary contexts.

In Azerbaijani, past tense forms are divided into two main groups: witnessed past tense (*şühudi keçmiş zaman*) and reported past tense (*nəqli keçmiş zaman*). While the grammatical structures of these two languages differ, the use of past tense is widespread in both languages, and these tenses are frequently employed in literary texts, spoken language, and other forms of communication.

In French, past tense forms are constructed with auxiliary verbs (*avoir* and *être*) along with various verb forms, whereas in Azerbaijani, they are formed through verb roots and suffixes. The article also provides a more profound analysis of the past tense forms in these languages by offering examples from specific literary works.

Keywords: *Past tense forms of verbs, verb meanings, French language, Azerbaijani language, literary works.*

Хаят Алиева

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ О СТРУКТУРНО-ГРАММАТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ ПРОШЕДШЕГО ВРЕМЕНИ ВО ФРАНЦУЗСКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ

(По материалам ряда художественных произведений)

Основу каждого языка составляют основные и вспомогательные части речи. Одной из таких частей речи является глагол и его времена. В данной статье проводится сравнительный анализ структурно-грамматических особенностей форм прошедшего времени во французском и азербайджанском языках. Во французском языке формы прошедшего времени делятся на четыре основные группы: *passé composé*, *imparfait*, *plus-que-parfait* и *passé simple*. Эти времена используются для описания различных видов прошедших событий. *Passé composé* используется для обозначения завершённых действий, которые привели к конкретным результатам, *imparfait* – для повторяющихся или продолжающихся действий, *plus-que-parfait* описывает действия, произошедшие до другого прошедшего события, а *passé simple* используется преимущественно в письменных текстах, особенно в историческом и литературном контексте.

В азербайджанском языке формы прошедшего времени делятся на две основные группы: неповествовательное прошедшее время (*şühudi keçmiş zaman*) и повествовательное прошедшее время (*nəqli keçmiş zaman*). Несмотря на различия в грамматической структуре этих языков, использование прошедшего времени широко распространено в обоих языках, и эти времена часто применяются в литературных текстах, устной речи и других формах общения.

Во французском языке формы прошедшего времени образуются с помощью вспомогательных глаголов (*avoir* и *être*) и различных форм глаголов, в то время как в азербайджанском языке они формируются посредством корней глаголов и суффиксов. В статье также представлен более глубокий анализ форм прошедшего времени на примерах из конкретных литературных произведений.

Ключевые слова: *формы прошедшего времени глаголов, значения глаголов, французский язык, азербайджанский язык, художественные произведения.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 05.09.2024

Son variant 30.09.2024